

Tomán László

Reflexiók, szociológia nélkül

Kockázatos eszmefuttatás irodalmunkról

Gerold László irodalmi lexikonáról szóló írásom után alaposan megmosta a fejem a *professor emeritus*, mivel azt merészelttem állítani, hogy nincs már sem jugoszláviai, sem vajdasági magyar irodalom. Ezt azért bátorkodtam kimondani, mert 2000-ben már nem létezett a Jugoszlávia nevű államalakulat, s mert Vajdaságban már nem folyt irodalmi élet: legjobbjaink vagy eltávoztak az élők sorából, vagy külföldre költöztek, az irodalom pedig semmi jelét sem adta annak, hogy él. (Hozzájárult ehhez az a posztkommunista rendszer, melyben 2000-ig éltünk.) A helyzet most, néhány év után sem sokkal jobb. Vannak folyóirataink, van döcögő könyvkiadásunk, az igazi irodalmi élet, amely nem nélkülözheti a vitákat, irányzatokat, csoportosulásokat, most sincs. Ennek egyik oka kétségtelenül az a helyzet, melyben a vajdasági magyarság találta magát.

Nemrég kísérlet történt irodalmi viszonyaink mérlegelésére, s nekem ezzel van most gondom. Azt olvastuk ugyanis ebben a felmérésben, hogy „... a kommunista időben a vajdasági magyar irodalommal szemben egyetlen egy (így) előírt (!) követelmény volt: az, hogy légüres térben lejátszódó látszatcselekmények tárháza maradjon” (Aracs, V. évf. 1. sz. – A továbbiakban is ebből az írásból idézek, ha másként nincs feltüntetve.) A szerző még hozzáteszi: „Velük (tudniillik az írókkal) szemben mindig erősebb követelmény volt az, hogy ne képviseljenek semmilyen eszmeiséget.” Ezt a két állítást szóról szóra meg lehet cáfolni, anélkül, hogy a „kommunista idő”-t védelmünkbe vennék. Az 1944 utáni vajdasági magyar irodalom egyáltalán nem mozgott „légüres tér”-ben, s nem is volt „látszatcselekmények tárháza”, sőt, túlságosan, mi több vulgárisan angazsált volt. Ez olyan irodalom volt, amilyen a kommunista rendszerben lehetett. Maguk a kommunista írók sem írtak „látszatcselekmények”-ről. Ők igenis képviseltek valamilyen, nagyon is ismert „eszmeiséget”. Ami a többieket illeti, ők igyekeztek az „ahogy lehet” jelmondatához

tartani magukat, s eközben igazán jó művek is születtek. S hogy íróink egy része nem volt olyan gyáva, megalkulvó, bizonyítja Herceg János Ég és föld című regénye, Gion Nándor Testvérem, Joábja (melyet felsőbb utasításra meg kellett csonkítani), Burány Nándor Összeroppanása, Varga Zoltán A méregkeverője, de jó néhány más könyv is. Eközben néhány író még a börtönt is megjárta, de csak nem képzei valaki, hogy majd az egész irodalom bezárhatja magát azért, hogy „kockázatos” műveket alkosson.

„Azoknak, akik régen, mindegy, hogy milyen okból, tudatosan hamis tükröt tartottak elénk az akkori társadalomról, számolniuk kellett volna a következményekkel...” – olvassuk az említett írásban. Itt feltűnik az egykori zsdanovi visszatükrözési elmélet kísértete, a szocialista realizmus elméletének felelevenített változata. Attól egy irodalmi mű sem lett jobb vagy rosszabb, hogy „tükröt tartott elénk”, hisz – szemben a szocialista realizmussal – azt tartjuk, hogy az irodalom nem szolgálja a társadalom bemutatását, ezt a szociológiának engedni át, sőt a publicisztika is részt vállalhat belőle. És milyen „következmények”-kel kellett volna számolniuk a szerencsétlen vajdasági magyar íróknak azért, mert nem „tükrözték” „valóságunk”-at? Talán ezért járna nekik most kiátkozás, vagy *horribile dictu*, börtön? De azt is tudni kell, hogy épp azzal, ahogy és amit írtak, íróink nagyon is sokat mondtak „az akkori társadalom”-ról, tehát valamiképpen, átvitt értelemben „tartottak tükröt” (ha van ilyen) elénk. Ha másról nem, magáról az irodalomról sokat megtudhatunk az 1944 utáni írók műveiből.

„Akarva akaratlanul (így!) az igazság elhallgatása belsőleg kényszerített (így!) szükségletté válik” (abban a „kockázatmentes” irodalomban). Nem állíthatjuk, hogy irodalmunk a kérdéses 46 év alatt épp elhallgatta volna az igazságot. A maga módján nagyon is kifejezte; persze felvetődik a kérdés, kinek az igazságáról van

szó. Azt hiszem, a kommunista rendszerben az írók egytől egyig tisztában voltak azzal, hogy van, amit meg lehet írni, s van, amit csak az asztalfióknak lehet; az „ahogy”-ról pedig minden írónk önmaga döntött, s ennek alapján állapíthatjuk meg ma, hogy melyik mű maradt meg, melyiket lehet vagy kell elfelejteni. Egyébként a „kockázatmentesség” nem is irodalmi kategória; egy művet nem lehet avval mérni, mennyire kockázatos vele valamit az írója. (Talán személyes szabadságát?) Egy biztos: a vajdasági magyar irodalom 1944 után nem volt forradalmi irodalom. Aki forradalmi verset írt (szerencsére nem voltak sokan), vagy eltűnt a történelem süllyesztőjében (hogy ne is említsek neveket), vagy idővel rájött, milyen badarságokat írt össze, milyen téveszmékben hitt, s hangot, témát, stílust váltott. (Ezzel is bizonyítva, milyen társadalomban él.)

Térjünk azonban át a mára!

Azt mondja az Aracs cikkírója, hogy a vajdasági magyar írók között ma „eszmei zűrzavar” uralkodik, ugyanis „nincs útmutatás az alkotáshoz”. Ha az ember ismeri a vajdasági magyar irodalom történetét és mai helyzetét, akkor tudja, hogy „útmutatás az alkotáshoz” valóban sohasem volt: aki a két világháború között elfogadta Szenteleky *couleur locale* – ját, az elfogadta, aki nem, nem; a háború után legfeljebb a kommunista írók tartották magukat az úgynevezett vonalhoz, a többiek nem, bizonyíték erre nem egy mű. Ma pedig egyáltalán nem uralkodik „eszmei zűrzavar” írónk között; élnek a megadott írói szabadsággal, s valóban mindenki úgy ír, ahogy akar és ahogy tud. (Azt, hogy tud, különösen hangsúlyozni kell!) Igaz, hogy van ma egy irányzat irodalmunkban, amely a valóságtól való teljes elvonatkoztatást vallja, s még József Attila költészetét is „tisztá költészet”-nek kiáltja ki. Nyilvánvaló, hogy ezek az írók nem „eszmei zűrzavar” miatt lettek – a kifejezést talán helytelenül alkalmazva – *l'art pour l'art* írók, hanem mert most jobbnak látják, ha „légüres térben lebegnek”. Legyünk tisztában azzal, hogy ezek az írók (el kell olvasni a Hídban és a Kilátóban megjelent írásaikat) önmaguknak és szűk körüknek írnak, akár köldöknézőknek is nevezhetjük őket, az olvasók nem érdeklik őket, saját maguk élvezik éterikus műveiket, de aligha az ő alkotásaik lesznek azok, amelyek a jövőben – ha még lesz itt magyar író és olvasó – emlékeztetéseknak számítanak. Úgy sem lehet általánosítani, ahogy idézett szerzőnk teszi: „az irodalom továbbra is (!) megmaradt kifejezés (!) és jelentés nélküli(i) gondolatok és üres érzések kusza gombolyagának.” Aki tud olvasni, az látja, hogy „kifejezés” nagyon is van, s

ha jobban megnézzük ezeket az írásokat, „jelentés”-ük is van, persze nem minden írás jelentése elfogadható. (Itt kell elmondanom, hogy a jelenlegi társadalmi és politikai helyzetben nem is lehet „kockázatos” irodalmat csinálni, mert nincs mit és ki előtt kockáztatni.)

Mindezzel összefügg a felelősség kérdése is. „Ne akarja a szépirodalom kivonni magát a felelősség alól” – olvassuk a szóban forgó cikkben. Szerencsére ma már nem szokták az írókat felelősségre vonni, legfeljebb bal- vagy jobboldali szélsőségesek, ha az írók nem írnak az ő szájuk íze szerint. „Évtizedeken keresztül tartó ködösítő témaválasztással és zavarosan zagyva (!) kommunikációs eszközzel az író nem író – folytatja az Aracs szerzője -, hanem csempészárúval kereskedő közönséges kalmár, régiségekkel kereskedő kufár, ócskapiacra vehető rossz imitációk árusítója.” Ilyen minősítést irodalmunk nem kapott, amióta létezik, s ez túltesz azon is, amit Rehák: és társai az ötvenes években tettek. „Az igazi író – mondja a továbbiakban szerző – politikai elnyomásban is mesteri módon használja a nyelvet.” Ez igaz, s vonatkozik a mi írónk egy részére is, hogy mást ne említsek, csak Herceg Jánost, Szirmai Károlyt, Ács Károlyt...

Van a cikkírónak egy másik vádja is. „A vajdasági magyar író és olvasó között csak gyengülő, halványuló, eltűnő és megszűnő kapcsolatokról beszélhetünk.” Érdekes, hogy épp a kommunista rendszerben ez a kapcsola: egyáltalán nem volt sem halvány, sem gyenge, hanem nagyon is eleven és állandó. A vajdasági magyar írók java része igenis tartotta a kapcsolatot az olvasókkal, az olvasók igenis szívesen fogadták az írókat; ezt a számtalan író-olvasó találkozó és könyveink sikere bizonyítja. Ha ma nem ez a helyzet, annak legkevésbé az írók az okai – az ő dolguk, hogy alkossanak -, hanem az általános viszonyok, a társadalom állapota, a kisebbségi sors.

A folytatásban a szerző gyorsan elővesz még egy vádat. „Nem arról van szó – mondja -, hogy a vajdasági magyar író nem vállalta fel (!) a magyar szellemiség feletti őrködést, nemzeti értékeink megőrzését, a magyar közösség iránt szolidaritást, hanem legfőképpen arról, hogy nagyszerbbé vált barátainak gondolatálcázó szekértolójává vált évtizedeken keresztül.” A cikkíró itt egy olyan vádat vág irodalmunk fejébe, amely egész irodalmi mozgalmunkat vonja kétségbe. (És még önellentmondásba is keveredik.) Még hogy „nagyszerbbé vált barátainak lett szekértolójává”! Talán avval, hogy a szerb, a horvát, a szlovén, a macedón irodalom legjavát tette hozzáférhetővé a magyar olvasók-

nak, határon innen és túl? Crnjanskit, Popát, Ujevićet, Kišt, Mihalićot és a többieket? A szerző, úgy látszik, még sohasem hallott az irodalmak közötti kölcsönhatásról, a műfordítás értékéről. De aztán még egyszer fejbe veri íróinkat, irodalmunkat: „Teljesen mindegy, hogy tudatában van-e ennek vagy sem, a nyelvén kívül elvesztette teljes önazonosság-tudatát.” Mintha azt a több mint ezer könyvet, melyet a vajdasági magyar írók alkottak, nem is magyar nyelven írták volna – elvégre elvesztették nyelvüket -, de elvesztették „teljes önazonosság-tudat”-ukat is, azaz már nincsenek tudatában önmaguknak, mibenlétüknek, hovatartozásuknak. Mert a nyelv, melyen írnak – s melyet a szerző szerint elvesztettek -, nem is lehet bizonyítéka identitásuknak, hisz ők eladták a lelküket is „nagyszerbbé vált” barátainknak! És ne felejtjük el, a szekértolói is lettek!

Ezt a gondolatát a szerző továbbfejleszti, mondván: szépirodalmunk „elfelejt utalni arra, hogy mi, 'itteni magyarok' egyszerre olyan idegenek lettünk ezen a tájon (azoknak), akikkel évszázadokon keresztül együtt éltünk. Azok számára lettünk egyik napról a másikra idegenek, akik évtizedeken keresztül el akarták hitetni velünk, hogy mennyire szeretnek bennünket, s hogy mi 'jobb magyarok vagyunk, mint azok odaát, a határon túli északon'.” Irodalmunk tehát – még a szabadság idején is – megkapja az utasítást: arról írjon, hogy milyen idegenek lettünk az „ezen a tájon” élők részére, azaz „nagyszerbbé vált” barátainknak. Sőt „gondolatálcázó szekértolóivá” lettünk! Persze, érdekes téma lenne mondjuk egy regényíró számára, hogy a vajdasági nemzetek közötti viszonyokat és változásukat regénybe foglalja. Ahogy Börzsök Erzsébet megírta A végtelen fal-t vagy Szenteleky az Érvényesülni-t.

A szerző azonban nemcsak a szépirodalmat vádolja árulással úgy általában, és senkit sem részesít kegyelemben, hanem a műkritikusokat, irodalomkritikusokat, esszéírókat, irodalompolitikusokat, kiadókat, a tanszéket s mindazokat, akik „lebegtetnek egy légüresített térséget, társadalmi viszonyaiból kiforgatott valóságot és irodalmi tartalmat”. Megkapja hát mindenki a magáét. „Mű”- és irodalomkritikusok egyaránt. Eszem ágában sincs védeni azokat, akik az elmúlt 60 év alatt irodalmunkat igazgatták. Sem azt a három-négy tagú klikket, amely most tartja kezében irodalmunk irányítását a tanszéken és a kiadóban, s az irodalmunknak, könyveinknek szánt pénzt önkényesen osztogatja. Szó sincs azonban arról, hogy itt „egy légüresített (!) térséget, társadalmi viszonyaiból kiforgatott valóságot (!) és irodalmi tartalmat” „lebegtetnek”. Ha visszaillesztünk

az 1944 őszével kezdődő időszakra, akkor tudnunk kell, hogy 1990-ig itt kommunista zsarnokság uralkodott, s hogy ez mit jelent, azt gyönyörűen, megrázóan mondta el Illyés Gyula híres versében. Ami pedig 1990 óta történik, az az előző időszakból visszamaradt s ismét hatalomra jutott volt kommunistáknak a számlájára írható. Hogy lehetne tőlük megszabadulni? – erre a kérdésre nem válaszol az Aracs cikkírója, pedig ez az, ami eldöntheti irodalmunk sorsát.

Az is általánosítás, és ha kell, konkrét tényekkel is cáfolni lehet, amit a cikkben még olvashatunk: „Az ilyen állapot (melyet az előbb idézett mondatokban rajzolt meg a szerző) jellemszegény (!), szenvedély és indulat nélküli szépirodalmat tud csak produkálni.” Ilyen „jellemszegény”, „szendvedély és indulat nélküli” műveket alkotott itt Herceg János, Ács Károly, Domonkos István, Gion Nándor, Varga Zoltán stb.!

Ha már annyi szemrehányást tett irodalmunknak (és íróinknak) a szerző, azt is elmondja, mit vár tőle: „...A szépirodalom természetéhez tartozik, hogy teljes alkotói szabadságot igényel formai és tartalmi tekintetben” – írja, s ebben igaza van. Ha a múltban voltak elmarasztható jelenségek irodalmunkban, akkor azt csak is annak tudhatjuk be, hogy hiányzott a „teljes alkotói szabadság”, de hát Illyés Gyulától tudjuk, hogy „Hol zsarnokság van, / ott zsarnokság van...”, ott nincs, nem lehet alkotói szabadság. Az azonban lehetséges volt, hogy néhány költőnk ódákat zengjen a diktátorról, halála után pedig siratóénekeket írjon.

Mire használhatná az irodalom a nagy nehezen kivívott – oly soká várt – szabadságot? A cikkíró ezt is megmondja: „Az elembertelenedés elleni örökös lázadáson kívül a szépirodalomnak nem lehet más célja.” Bevallom, ilyen tétellel még sehol sem találkoztam. Félek attól az irodalomtól, amelynek egyetlen célja „az elembertelenedés elleni örökös lázadás”. Más téma, más probléma, más szépség nincs is a világon, csak az „elembertelenedés” (még leírni és kimondani is nehéz)? Így van ez, ha „irodalomszociológiai” szempontból közelítjük meg az irodalmat. Később a szerző mintha egy kicsit visszakozna, hisz ezt mondja: „...nevetséges részünkről, hogy a szépíróktól várjuk el a megváltó és teremtő szerepét...” Valóban nevetséges. Tudniillik „megváltó és teremtő” szerepet senki sem vár el a szépirodalomtól, hacsak nem az, aki az „elembertelenedés” elleni lázadást tartja az írók elsőrendű feladatának.

Cikke végén a szerző elmondja, milyen irodalmat vár. Mindenesetre nem olyant, amilyen eddig volt. „Az előkelő elszigeteltség állapotában csillogó aranykalit-

ka". Ellenben „ne legyen álmosító, hanem vállaljon valamilyen szintű kommunikációt velünk, olvasókkal... Valóságunkhoz közelálló őszinteségre vágyunk, korszerű irodalmi formában.” Ezzel egyet tudnánk érteni, ha nem lenne (ismét) általános, ha valóban irodalmi ismétlem: irodalmi értékeket követelne. A „valóságunkhoz közelálló őszinteség” is olyan általános frázis, amelyet akármikor, akárhol, akárki hangoztathat, de pontos jelentése homályba vész. Azzal is egyet tudunk érteni, hogy egy irodalmi műtől őszinteséget követelünk, ugyanis ha az őszinteség hiányzik – és az elmúlt több mint hat évtizedben bizony sok műből hiányzott –, akkor a mű erkölce is kétségbevonható. Ezzel kapcsolatban érdemes elolvasni Babits Mihály tanulmányát, melyet Julien Benda Az írástudók árulása című könyvéről írt.

A cikk végén aztán teljesen összezavarja a dolgokat a szerző. Itt „kockázatmentes szépirodalom”-ról beszél, anélkül, hogy felvilágosítana bennünket, milyen is a kockázatmentes, s milyen a kockázatos irodalom, mintha ezek is irodalmi, hogy ne mondjam, esztétikai

kategóriák volnának. Mert az biztos, hogy minden író kockázatot vállal: sikerül-e műve vagy nem, megfelel-e a korszerű esztétikai követelményeknek vagy nem, tesz-e majd az olvasóknak vagy nem, kiadják-e a művét vagy nem. Csak ilyen kockázatot ismerünk az irodalomban, mást nem. Adósunk marad a cikkíró a Thoreau-idézetben előforduló „opponál” kifejezés magyarázatával is. Kivel opponálhat egy író, kivel helyezkedhet szembe az irodalom? Az írónak, tudomásom szerint, műveket kell alkotnia, s azokban mindent elmondania, s nem „opponálnia”, hisz az írók általában nem ülnek a parlamentek padsoraiban. Ez persze nem zárja ki azt, hogy az írók felvonuljanak, tüntessenek a többi polgárral, ha kell. De az akkor nem irodalmi „mű”.

Egy dolgot el kell ismernem az Aracs cikkírójának: vitára, eszmeccserére adott alkalmat, s ezért elismerés jár. S bármilyen sok melléfogás, tévedés van is cikkében, az, hogy engem ismét az írógéphez ültetett (mert számítógépem nincs), már magában véve is dicséretre méltó eredmény.

